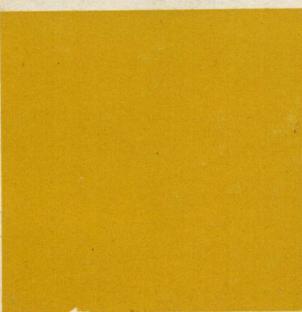
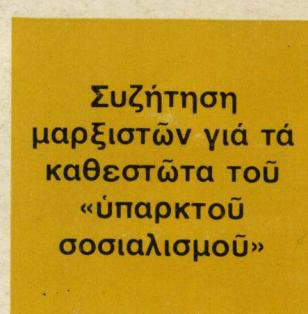
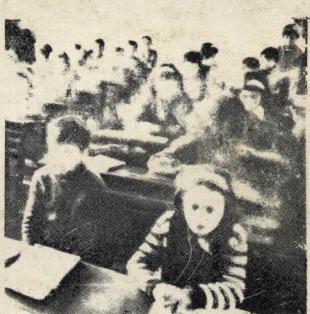

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Η φορολογική
έκμετάλλευση
στήν Ελλάδα

Γιώργου Σεφερτζῆ, Μιά έπετειος άφορμή γιά μερικές σκέψεις. **Αγγελου Έλεφάντη**, Καινούρια κατάσταση, καινούρια καθήκοντα, είπε ό Μ. Θεοδωράκης. ■ **Διονύση Καράγιωργα**, Η φορολογική έκμετάλλευση στήν Ελλάδα. **Χρίστου Φράγκου**, Ο σημερινός παιδαγωγικός κόσμος. Hans Eideneier, Τά Ελληνόπουλα τής Γερμανίας σε άδιεξοδο; ■ **Συζήτηση** μαρξιστών στή Βενετία γιά τά καθεστώτα τοῦ «ύπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». ■ **Άμπιντιν Ντίνο**, Τέχνη και ιδεολογίες στήν Τουρκία. ■ **Κώστα Ζουράρη**, Ιστορικός ύλισμός ή «έπιθυμητικό» ρεύμα; Γιώργου Βέλτου, Τί και γιατί ή έξουσία. **Κ. Ζουράρη**, Αντιεξουσία ή έπαναστατικό ήθος; ■ **Δημ. Βεργίδη**, Σωστές διαπιστώσεις πού ού δόηγούν σέ λάθος συμπεράσματα. **Αννας Φραγκουδάκη**, Απάντηση σέ μιά κριτική γιά τήν ΤΕΕ. **Γιάννη Μηλιού**, Επαγγελματικός προσανατολισμός και άπόκρυψη τῶν ταξικῶν σχέσεων. ■ **Βιβλιοκριτική**: Γιά τίς «Θέσεις» τοῦ **Λ. Αλτουσέρ**. Σχόλια. Άλληλογραφία.

Μηνιαία έπιθεώρηση ■ τεύχος 16 ■ Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1978 ■ 50 δρχ

«Θέσεις»

1964-1975

τοῦ Λούι 'Αλτουσέρ

Μετάφραση: Ξενοφῶν Γιαταγάνας, ἑκδ. «Θεμέλιο», Αθήνα 1977, σσ. 166.

«Τό τέλος τοῦ δογματισμοῦ προκάλεσε πραγματική ἐλευθερία ἔρευνας, ἀλλά καὶ ἕνα εἰδὸς πυρετοῦ. Μερικοί βιάστηκαν νά διακηρύξουν ως φιλοσοφία τά ἰδεολογικά σχόλια στά αισθήματα ἀπολύτρωσής τους καὶ τή λαχτάρα γιά ἐλευθερία πού αισθάνθηκαν. Οἱ θερμοκρασίες ὅμως πέφτουν τόσο σήγουρα ὅσο καὶ οἱ πέτρες πού πετιοῦνται στόν ἀέρα. Τό τέλος τοῦ δογματισμοῦ μᾶς ἀπέδοσε μόνο τό δικαίωμα νά κάνουμε τόν ἀκριβή ἀπολογισμό τῆς πνευματικῆς μας περιουσίας, νά πούμε μέ τ' ὄνομά τους τά πλούτη μας καὶ τίς φτώχειες μας, νά θέσουμε καὶ νά διατυπώσουμε ἀνοιχτά τά προβλήματά μας, καὶ νά καταπιαστοῦμε στά σοβαρά μέ τήν πραγματική ἔρευνα. Τό τέλος του ἐπέτρεψε νά βγοῦμε λίγο ἀπό τόν θεωρητικό ἐπαρχιωτισμό μας, νά ἀναγνωρίσουμε καὶ νά γνωρίσουμε ὅσους ὑπῆρχαν καὶ ὑπάρχουν ἔξω ἀπό μᾶς, καὶ ἀντικρύζοντας αὐτό τό ἀτέξω, ν' ἀρχίσουμε νά κοιταζόμαστε ἀπ' ἔξω, νά ἀναγνωρίζουμε τό χῶρο πού κατέχουμε στή γνώση καὶ τήν ἀγνοια τοῦ μαρξισμοῦ, καὶ ἔτοι νά ἀρχίσουμε νά ἀναγνωρίζόμαστε καὶ οἱ ἴδιοι»¹

Ο Λούι 'Αλτουσέρ μπορεῖ νά διεκδικήσει ἔνα πολύ πρωτότυπο τίτλο: τοῦ μαρξιστή φιλόσοφου πού ἐπί μιά

ai γραμματα γνωριζω

τα. "Αν κάποιος θά 'θελε νά βιβλιογραφήσει ὅλο αὐτό τό ἀντιαλτουσεριανό μένος θά 'πρεπε νά είναι προετοιμασμένος γιά τή σύνταξη ἐνός δγκωδέστατου καταλόγου. Τό γεγονός βέβαια ἀπό μόνο του δέν ἀποδεικνύει ούτε τήν ἀξία ούτε τήν σαθρότητα τῶν φιλοσοφικῶν θέσεων καὶ ἐπεξεργασιῶν τοῦ 'Αλτουσέρ. Δείχνει πάντως δτι ή «περίπτωση 'Αλτουσέρ», δπως χαρακτήρισε τό ἔργο τοῦ Γάλλου φιλόσοφου ἔνας ἐπικριτής του², προκάλεσε τεράστιο ἐνδιαφέρον στούς διανοούμενους κύκλους καὶ ὅχι μόνο τοῦ Παρισιοῦ. Καὶ αὐτό δέν είναι χωρίς σημασία.

• Η «περίπτωση» 'Αλτουσέρ

Ο 'Αλτουσέρ ἐμφανίζεται μετά τό 1960³. 'Ανάμεσα 1960 καὶ 1965 γράφει ὁρισμένα ἄρθρα στά περιοδικά La Pensée, Nouvelle Critique, Cahiers de l' I.S.E.A. καὶ Esprit, τά ὅποια, τό 1966, συγκέντρωσε σέ ἔνα τόμο μέ τό γενικό τίτλο «Γιά τό Μάρξ» (Pour Marx). Στό μεταξύ σέ συνεργασία μέ τούς H. Rancière, P. Macherey, E. Balibar καὶ R. Establet δημοσίευσε τό Lire le Capital (1965) συλλογικό ἔργο σέ δύο τόμους, στό ὅποιο δ ἵδιος ἔγραψε δύο κεφάλαια πού καὶ τά δύο μαζί δέν ἔπερνοῦν τίς 250 σελίδες («Ἀπό τό «Κεφαλαίο» στή Φιλοσοφία τοῦ Μάρξ», καὶ «Τό ἀντικείμενο τοῦ «Κεφαλαίου»).

Η συζήτηση πού προκάλεσαν οἱ πρώτες ἔργασίες τοῦ 'Αλτουσέρ, δπωσδήποτε, ἡταν περιορισμένης ἔκτασης· δέν βγῆκε ἔξω ἀπό δρισμένους κύκλους διανοούμενων τοῦ Παρισιοῦ. Μετά τό 1965, μέ τή δημο-

1. L. Althusser, Pour Marx, éd. Maspero, Παρίσι 1966, σ. 21.

2. Βλ. Τζών Λιούνις, Κριτική τοῦ 'Εργον τοῦ Λούι 'Αλτουσέρ, μετάφρ. Γιάννη Κρήτικοῦ, καὶ Λούι 'Αλτουσέρ, 'Απάντηση στόν Τζών Λιούνις, μετάφρ. Κλαίρη Μητσοτάκη, Θεμέλιο 1977, σσ. 142.

3. Μέχρι τό 1960 είχε δημοσιεύσει ἔνα δοκίμιο γιά τόν Μοντεσκίε (Montesquieu, la politique et l' histoire), PUF, Paris 1959) καὶ τή μετάφραση δρισμένων ἀπόσπασμάτων ἀπό τό ἔργο τοῦ Φόνερμπαχ (Manifestes philosophiques de Feuerbach, Textes choisis, PUF, 1960).

τα γνωρίζω • και γραμματα γνωρίζω

σίευση τοῦ *Lire le Capital* καὶ τοῦ Pour Marx ἀκολούθησαν σωρό οἱ κριτικές, οἱ πολεμικές ἀπαντήσεις, ἐνίστε καὶ ἐπιδοκιμασίες. Ἡ «σχολή» Ἀλτουσέρ, αἰφνίδια, ἀπέκτησε παγκόσμια ἀκρόαση.

Βρισκόμαστε στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '60. Εἶναι ή ἐποχὴ πού ἐκκολάπτεται τὸ νέο φοιτητικό κίνημα καὶ τὸ κίνημα τῶν διανοούμενών. Στήν Εὐρώπη καὶ τῇ Β. Ἀμερική ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα σημάδια τῆς «ἀμφισβήτησης». Ὁ ἀντιμπεριαλιστικός ἄγώνας τοῦ βιετναμέζικου λαοῦ, μπαίνοντας στήν πιό κρίσιμη φάση του, δημιουργεῖ παγκόσμιο ρεῦμα ἀλληλεγγύης ἀλλά καὶ πολιτικῶν ζυμώσεων. Ἡ σοβιετικινέζική διένεξη μετατρέπεται σὲ ὁριστική ρήξη, ἐνῶ στήν Κίνα ξεσπᾶ ἡ «πολιτική ἐπανάσταση» πράγμα πού σημαδεύει βαθύτατα τήν εὐρωπαϊκή φοιτητική καὶ διανοούμενη νεολαία. Εἶναι ή ἐποχὴ τέλος πού η κουβανέζικη ἐπανάσταση γνωρίζει θεαματικές ἐπιτυχίες ἐνῷ λίγο ἀργότερα ἀπό τό χαμένο ἀντάρτη Γκεβάρα θά φτιαχτεῖ ἔνα ἵνδαλμα καὶ μιά συνθηματολογία ἀνατρεπτικῆς πάλης.

Ο θεωρητικός ριζοσπαστισμός τοῦ 'Αλτουσέρ ἐμφανίζεται λοιπόν σέ μιά ἐποχή δην διολίτικος ριζοσπαστισμός τῆς διανοούμενῆς νεολαίας ἔκανε τήν δρμητική τοῦ ἐμφάνιση· ἐνῷ οἱ περιτέτεις τοῦ παγκόσμιου ἐργατικοῦ κινήματος ἐπλητταν θανάσιμα τήν ἐπίσημη θεωρητική δρθοδοξία καὶ καταρράκων τό κύρος τοῦ Μοναδικοῦ καὶ 'Αλάθητου Κέντρου. Καὶ δι μαρξισμός τοῦ Α., δι τρόπος πού πρότεινε νά εἰδωθεῖ τό ἔργο τοῦ Μάρξ, ἀντιδογματικός καὶ εἰκονοκλαστικός, δέν είχε λίγα προτερήματα γιά νά προσελκύσει τό ἐνδιαφέρον τῶν νέων ἀριστερῶν διανοούμενων τοῦ τόπου του. Πολλοί ήταν ἐκεῖνοι πού δέν τούς έθελγε πλέον δι παρέξιμος τοῦ Σάρτρ, δι νυσταλέος μαρξισμός τῶν σοβιετικῶν ἐγχειριδίων καὶ τῶν γαλλικῶν τους ἀντιγράφων, η δι γελιανοποιημένος Μάρξ πού πρότειναν ἀλλες μαρξιστικές σχολές. Πολλοί ήταν ἐκεῖνοι πού είχαν ἀποκάμει μέ τό ἐπικίνδυνο πατεχνίδιο «νά μεταφέζουν τόν Μάρξ σέ Χούσερλ, τόν Μάρξ σέ Χέγκελ η σέ Νέο Μάρξ,

ἡθικολόγο καὶ οὐμανιστή μέ κίνδυνο νά μπερδέψουν ἀργά η γρήγορα τό πρόσωπο μέ τή μάσκα»⁴.

Ἡ ἀναζήτηση μιᾶς νέας ἐρμηνείας τοῦ μαρξικοῦ ἔργου, στό βαθμό πού οἱ καθιερωμένες είχαν ξεφτίσει, ἐστρεψε τήν προσοχή ἐνός εὐρύτατου μορφωμένου κοινοῦ πρός τίς ἐργασίες τοῦ 'Αλτουσέρ καὶ τῶν συνεργατῶν του. "Ἄς μή θεωρηθεῖ, δημως, δτι δι Α. ἔγινε δ πνευματικός πατέρας τῶν νέων κινημάτων, τῶν κινημάτων πού βαφτίστηκαν «ἀμφισβήτηση». Μάλιστα στούς πιό ἀντιπροσωπευτικούς κύκλους η κινήσεις τῆς «ἀμφισβήτησης» η σκέψη τοῦ Α. ἔμοιαζε πολύ σχολαστική, ἀρτηριοσκληρωτική, νεοδογματική, ἀποστεγμένη η σέ ἀλλες περιπτώσεις (μαοϊκοί, τροτσκιστές) θεωρήθηκε ως τό ἀριστερό ἀλλοθι τοῦ ρεβιζιονισμοῦ, ἀριστερή μάσκα τοῦ «δεξιοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος»⁵. Σέ γενικές γραμμές, δέν ηταν ὑπερβολή νά υποστηρίξει κανείς δτι η περί τόν 'Αλτουσέρ κίνηση ήταν καὶ παρέμεινε κίνηση μοναχικῶν: σέ πολύ περιορισμένο βαθμό τροφοδότησε είτε τήν πολιτική σκέψη πολιτικῶν διμάδων τῆς γαλλικῆς ἀριστερᾶς (κόμματα καὶ ὄργανώσεις) είτε τά νέα φιλοσοφικά καὶ ἐπιστημονικά ρεύματα.

Παρουσιάζεται ἔτσι ἔνα διπλό καὶ παράδοξο φαινόμενο: τεράστιο ἀλλά καὶ ἀρνητικό ἐνδιαφέρον γιά τό ἔργο τοῦ 'Αλτουσέρ πού δέν θ' ἀργήσει νά γίνει σφοδρή πολεμική, ἀπ' ὅλες τίς μεριές.

Η επιτυχία-ἀποτυχία τῆς νέας «σχολῆς» ἔχει νά κάμει μέ τή πολιτική κατάσταση τῆς μαρξιστικῆς ἀριστερᾶς μέσα καὶ ἔξω ἀπό τό ΓΚΚ. 'Η κατάσταση αύτή ἀπό τή μά διευκόλυνε καὶ ἀπό τήν ἀλλή δυσκόλευε τήν παραδοχή. 'Ο 'Αλτουσέρ ήταν μέλος τοῦ ΓΚΚ. 'Ο ίδιος, στόν πρόλογο τοῦ Pour Marx ἔλεγε δτι «γράφω αύτές τίς ἀράδες μέ προσωπική εύθυνη καὶ σάν κομμουνιστής πού ἀναζητά στό παρελθόν μας κάτι πού νά

4. L. Althusser, Pour Marx, σ. 18.

5. Χαρακτηριστική είναι ἀπ' αύτή τήν διποψή η κριτική πού ἀπευθύνει στόν 'Αλτουσέρ, ἐνας τρόπη συνεργάτης τους δ H. Rancière, βλ. J. Rancière... La Lecon d' Althusser, Παρίσι, idées, Callimard, 1974.

διαφωτίσει τό παρόν μας καὶ νά φωτίσει τό μέλλον μας». Καὶ ήταν σαφέστατο δτι η ἀναζήτηση αύτή, ἀπό πολιτική ἀποψή, προέτρεπε στήν σύνδεση μαρξισμοῦ καὶ ἐργατικοῦ κινήματος, στήν σύνδεση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τό κομμουνιστικό κόμμα καὶ τίς ἀλλες ἐργατικές ὄργανώσεις. Γι' αύτό δι Α. θεωροῦσε τήν πολιτική αύτοκριτική καὶ τήν θεωρητική ἐπανεξέταση τοῦ παραδοσιακοῦ μαρξισμοῦ πού κληροδότησε στό ἐργατικό κίνημα η II καὶ η III Διεθνής, τήν κριτική τῶν «'Αληθειῶν» πού κληροδότησε η σταλινική πρακτική μετατρέποντας τό μαρξισμό σέ «Μεγάλα Τσιτάτα», ώς ἀπαραίτητη καὶ ἐπείγουσα προϋπόθεση. "Ομως τήν ίδια ἐποχή ὑπῆρχαν δραστικότατοι πολιτικοί καὶ κοινωνικοί παράγοντες πού ἔχωθοῦσαν (καὶ ἔξωθησαν) σέ μια κονιορτοποίηση τοῦ κινήματος τής νεολαίας. Πρίν καὶ, κυρίως, μετά τό Μάη τοῦ '68 ξεπήδησαν πλήθος ὄργανώσεις: μαοϊκές, τροτσκιστικές, ἀναρχικές, αὐθορμητιστικές, ἐνῷ τό ΓΚΚ δέν ήταν ἔτοιμο νά δεχτεῖ αύτό τό νέο κύμα κοινωνικῶν κινημάτων καὶ πέρασε δίπλα τους. Τό κλίμα ἐπίσης στό ἐσωτερικό τοῦ ΓΚΚ ήταν τέτοιο πού φιλοσοφικές ἐπεξεργασίες σάν κι αύτές τοῦ 'Αλτουσέρ, πού ἀνατρούσαν ἔξισου τόν ἀνθρωπισμό / οἰκονομισμό καὶ τό δογματισμό, δέν μποροῦσαν νά ἔχουν ἀμεσες καὶ θεαματικές ἐπιπτώσεις. Τό ζήτημα ήταν καθαρέ πολιτικό καὶ τό ΓΚΚ ζούσε ἀκόμη τή ἀκίνησία στήν δοπία τό είχε καταδικάσει δ σταλινισμός του. Καὶ παρά τό γεγονός δτι μέ τήν ἀπόφαση τής Κεντρικῆς του 'Επιτροπῆς γιά τήν Κούλτούρα καὶ τούς Διανοούμενους (1966, στό 'Αρχαντέι) ἀνοιγε κάποιους δρόμους πού ἀπομάκρυναν ἀπό τό σταλινικό βάλτωμα, ώστόσο οι ἐπίσημοι θεωρητικοί ἐκπρόσωποι τοῦ ΓΚΚ είτε σχολίαζαν ἀκόμη τά «Μεγάλα Τσιτάτα» είτε ἀρχισαν νά μπαίνουν στήν τροχιά μιᾶς ἀνθρωπολογικῆς καὶ ἀνθρωπιστικῆς θεώρησης τοῦ Μάρξ (Γκαρωντύ, Λυσιέν ζέβ). Αύτή η τελευταία τάση, ἐνῷ τό πρόβλημα ήταν η ούσιαστη αύτοκριτική τής ιστορίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀναγόρευε ώς ἀπόλυτη καὶ μοναδική Αίτια τοῦ ζοφε-

και γραμματα γνωριζω • και γραμμα

ροῦ καὶ τραγικοῦ παρελθόντος τήν «λατρεία» τοῦ προσώπου τοῦ Στάλιν τήν περίφημη «προσωπολατρεία» πού κατάντησε —κι ὅχι μόνο στή Γαλλία— τό μέγα αἰτιολογικό πασπαρτό⁶. «Ετσι οἱ καταγγελίες τῶν ἐπί Στάλιν παραβιάσεων τῆς «σοσιαλιστικῆς νομιμότητας», δηλαδὴ δρισμένων καταστάσεων τῆς νομικῆς ὑπερδομῆς τοῦ σοβιετικοῦ καθεστῶτος, ἔγινε ἡ νέα γραμμή πλεύσης ὅπως τήν εἶχε χαράξει καὶ διδάξει τό 20ό συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ, ἐνῶ οἱ σχέσεις ὑπερδομῆς καὶ δομῆς, οἱ ταξικές καὶ πολιτικές σχέσεις ἀποιωπήθηκαν.

Ο 'Αλτουσέρ ἔθετε διαφορετικά τό θέμα. Καὶ τό ἔθετε διαφορετικά στό θεωρητικό ἐπίπεδο, ἔχοντας δύμας πλήρη ἐπίγνωση ὅτι μεταξύ θεωρίας καὶ πολιτικῆς δέν μεσολαβοῦν σινικά τείχη. 'Αντίθετα μάλιστα προσπάθησε νά θεωρητικοποιήσει τή σχέση πολιτικοῦ καὶ θεωρητικοῦ.

Ο 'Αλτουσέρ ζεκινοῦσε ἀπό μιάν ἀνάγνωση τοῦ ἔργου τοῦ Μάρκ πού ἤθελε νά ξαναπιάσει τήν παράδοση τοῦ Λένιν καὶ, ὅπως δ Λένιν, ἀρνιόταν τό ίδεαλιστικό ζεῦγος θεωρητικός οὐμανισμός-οἰκονομισμός. "Αν δ οἰκονομισμός καὶ δ οὐμανισμός ήταν μιά μορφή προσβολῆς τῆς μαρξιστικῆς ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας καὶ συνάμα μιά μορφή διεισδυτικῆς ἰδεολογίας στό χώρο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, μήπως τό σῶμα τοῦ ίδιου τοῦ μαρξισμοῦ, δηλαδή τό θεωρητικό ἔργο πού θεωρήθηκε ως μαρξισμός, δέν ήταν «ὑπεύθυνο» πρός τοῦτο; "Αν δ οἰκονομισμός/οὐμανισμός, μέ τίς ποικίλλες ἐπιπτώσεις τους στήν πολιτική, τήν οἰκονομία, τήν ἐπιστήμη, τή φιλοσοφία καὶ τήν δργάνωση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, δέν εἶναι παραμιά κρίση τοῦ μαρξισμοῦ δέν θά πρέπει νά ἀνατρέξουμε στά ίδια τά

6. Χαρακτηριστικός ἐκπρόσωπος αὐτῆς τῆς ἀπωνής στό ΓΚΚ εἶναι σήμερα δ ιστορικός Ζάν 'Ελενστάιν, ἀρκετά γνωστός στό ἐλληνικό κοινό μέ τή μετάφραση τῶν βιβλίων του «Τό σταλινικό φαινόμενο» (Βλ. βιβλιοκριτική Α. 'Ελεφάντης, Πολίτης, τεύχ. 6), «'Η ιστορία τῆς ΕΣΣΔ» καὶ «'Ιστορία τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος».

γραπτά τοῦ Μάρκ καὶ νά ἔλεγχουμε τό ἄν δ οἰκονομισμός καὶ δ θεωρητικός οὐμανισμός νομιμοποιοῦνται μέ βάση τό μαρξικό ἔργο; Τί εἶναι καὶ τί δέν εἶναι μαρξισμός; Τί εἶναι μαρξιστική ἐπιστήμη: ἐπιστήμη τοῦ κοινωνικοῦ καὶ δ θεωρία της: δ ιστορικός οὐλισμός; Τί εἶναι μαρξιστική φιλοσοφία: δ διαλεκτικός οὐλισμός; Τί εἶναι δλα τοῦτα τά «αύτονότα» πού μᾶς κληροδότησε δη παράδοση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἄν τά δοῦμε μέσα ἀπό τό ἔργο τοῦ ίδιου τοῦ Μάρκ; Καὶ τί εἶναι τό ἔργο τοῦ Μάρκ μέ βάση τίς ίδιες τους τίς τελειοποιημένες ἐννοιολογικά ἐπιστημονικές ἐπεξεργασίες; Πῶς πρέπει νά συμπληρώσουμε τά κενά τῆς γραφῆς του, ἄν κενά ὑπάρχουν, καὶ νά ἔρμηνεύσουμε τίς ἀντιφάσεις τους, ἄν ἀντιφάσεις ὑπάρχουν;

Ο 'Αλτουσέρ εἶχε τή μεγάλη δξία νά θέσει τά ἐρωτήματα αὐτά. Δείχνοντας δύμας τήν ἐσωτερική λογική πού συνδέει τήν ὅποια ἀπάντηση μέ τήν πρακτική καὶ τήν ιστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος δρθωνε ταυτόχρονα γύρω του τοίχους, ἄν καὶ διάτρητους, πού τόν ἀπέκοβαν τόσο ἀπό τήν ἐκτός δσο καὶ τήν-έντος ΚΚ μαρξιστική θεωρία.

· Η ἐπιστημολογική τομή στό ἔργο τοῦ Μάρκ ·

Τό διάβημα τοῦ 'Αλτουσέρ εἶναι κατ' ἀρχήν ἐπιστημολογικό. 'Υποβάλλοντας τά κείμενα τοῦ Μάρκ σέ μιά ἔξαντλητικά λεπτομερή ἀνάγνωση, θέλει νά διαγνώσει τίς μεταλλαγές πού συντελοῦνται στό θεωρητικό τους καθεστώς, νά ἐντοπίσει τά περασμένα ἀπό μιάν προεπιστημονική σέ μιάν ἐπιστημονική προβληματική. Τήν ἔννοια τῆς προβληματικῆς δανείζεται ἀπό τόν Jacques Martin «γιά νά καταδηλωθεῖ, ὅπως λέει, η ίδιάζουσα ἐνότητα ἐνός θεωρητικοῦ σχηματισμοῦ⁷. Γιατί κάθε θεωρητικός σχηματισμός εἶναι ἔνα ίδιοτυπό θεωρητικό σύνολο ἔννοιων, ἀντικειμένου, μεθόδου, μεθοδολογίας καὶ πρακτικῆς πού τό ξεχωρίζει ἀπό ὅποιοδήποτε ἄλλο καὶ δέν εἶναι ἀναγώγιμο σέ κανένα ἄλλο. Χρειάζεται λοιπόν, γιά νά τό κατανοήσου-

με, μιά θεωρία τής διαμόρφωσης τοῦ θεωρητικοῦ σχηματισμοῦ, μιά θεωρία τής ιστορίας του τελικά, πού θά μᾶς δώσει τά κλειδιά τής διαφορᾶς του ἀπό τούς δλλους. Γιατί δη διαμόρφωση ἐνός θεωρητικοῦ σχηματισμοῦ (δπως καὶ ἐνός κοινωνικού οικονομικοῦ σχηματισμοῦ) δέν εἶναι ἐκλεκτικιστικό ἄθροισμα διάσπαρτων στοιχείων ούτε εύθυγραμμη ἔξελιξη μᾶς θεωρητικῆς παραγωγῆς σέ μιά ἄλλη (π.χ. ἀπό τόν τόν Χέγκελ στόν Μάρκ «στήνοντας τήν διαλεκτική τοῦ Χέγκελ στά πόδια της»).

'Από τόν Gaston Bachelard δανείζεται τήν ἔννοια τής ἐπιστημολογικῆς τομῆς γιατί ἔτσι «μποροῦμε νά στοχαστούμε τήν προαγωγή τής θεωρητικῆς προβληματικῆς συγχρόνως πρός τή θεμελίωση μᾶς ἐπιστήμης⁸.

Μέ βάση λοιπόν τίς ἔννοιες τής προβληματικῆς καὶ τής ἐπιστημολογικῆς τομῆς δ 'Αλτουσέρ θεωρεῖ δτι τό σύνολο μαρξικό ἔργο τέμνεται σ' ἔνα κάποιο σημεῖο, χωρίζεται σέ δυο μέρη ἔτσι πού τό δεύτερο δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στό πρῶτο καὶ ἀντιστροφα. Τό δεύτερο μέρος δύμας μπορεῖ νά χρησιμεύσει στό νά ἔρμηνεύσουμε τό πρῶτο καὶ, γενικότερα, νά ἀποτέλεσει τή βάση γιά τήν συμπλήρωση τῶν κενῶν του, τήν ἄρση τῶν ἀντιφάσεών του, τήν ἀνάπτυξή του. Κατά τόν 'Αλτουσέρ δη τομή στό ἔργο τοῦ Μάρκ τοποθετεῖται στή «Γερμανική 'Ιδεολογία» καὶ τίς «Θέσεις γιά τό Φόνερμπαχ» (1845). 'Ο Μάρκ μέ τή «Γερμανική 'Ιδεολογία» προβαίνει στή κριτική τής γερμανικῆς φιλοσοφίας ἐκείνης πού κατά καιρούς χρησίμευσε σάν πρότυπό του, καὶ ταυτόχρονα προβαίνει στήν κριτική καὶ τήν ἀπόρριψη τής προηγούμενης φιλοσοφικῆς του συνείδησης. Στά ἔργα τής τομῆς ἔχαγγέλλει τίς πρῶτες μεγαλοφυεῖς, ἄν καὶ ἀβέβαιες, διατυπώσεις τής νέας φιλοσοφίας καὶ τής νέας ἐπιστήμης πού ἀρχίζει νά κυοφορεῖται («Θέσεις γιά τό Φόνερμπαχ»). 'Ο 'Αλτουσέρ δείχνει δτι τό πρῶτο ἀπό τήν ἐπιστημολογική τομή ἔργο τοῦ Νέου Μάρκ διαπνέεται, σέ μιά πρώτη φάση, ἀπό τήν προβληματική τῶν Κάντ-Φίχτε

7. L. Althusser, Pour Marx, σ. 24.

8. Στό ίδιο, σ. 24.

και γραμματα γνωριζω • και γραμμα

μέσω τῶν δοπίων κρίνει τό ἔργο τοῦ Χέγκελ, σέ μιά δεύτερη ἀπό τήν ἀνθρωπολογική προοπτική τοῦ Φόυερμπαχ καὶ μόνο ἔνα ἔργο του, τά «Χειρόγραφα τοῦ 44» μπορεῖ νά θεωρηθεῖ «Χεγελιανό». Μέ τη «Γερμανική ἰδεολογία» καὶ τίς «Θέσεις γιά τό Φόυερμπαχ» διάλογος «ξεκαθαρίζει τούς λογαριασμούς μέ τήν παλιότερή του συνείδηση». Ἀπό τή στιγμή αὐτή καὶ μετά ἀρχίζει τό γιγαντιαῖο ἔργο γιά τή θεμελίωση τῆς θεωρίας τής ιστορίας: Ιστορικό ὑλισμό καὶ μιᾶς νέας φιλοσοφίας: τό διαλεκτικό ὑλισμό, στή διάρκεια μιᾶς πορείας ὠρίμανσης πού θέτοιμάσει τά ἐννοιολογικά ἐργαλεῖα καὶ θά δώσει τά ἔργα τής ώριμότητας.⁹

“Αν τό ἐπιστημολογικό διάβημα τοῦ Ἀλτουσέρ, προσδιόρισε ἔνα συγκεκριμένο πεδίο καὶ ἀντικείμενο γιά τήν μαρξιστικές ἔρευνες, δέν περιορίστηκε ὥστόσ μόνο σ’ αὐτό τό ξεκαθάρισμα. Ἐπιδόθηκε σέ μιά συστηματική κριτική τῶν χυδαίων «μαρξιστικῶν» ἀπόψεων πού διαχωρίζουν ἀπόλυτα τήν κοινωνικοοικονομική ὑπόδομή ἀπό τό ἰδεολογικοπολιτική ὑπερδομή, μίλησε γιά τήν σχετική αὐτονομία, τῶν τριῶν βασικῶν ἐπιπέδων, τοῦ οἰκονομικοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ, τόν ὑπό καὶ ὑπερ-προσδιορισμό σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τήν οἰκονομία ἀλλά καὶ γιά τά φαινόμενα ἀνάδρασης, ἀλληλοπροσδιορισμοῦ καὶ ἀλληλεξάρτησης πού παρατηροῦνται. Σ’ αὐτή τή μεθοδολογική βάση κατέκρινε τόν οἰκονομισμό πού ἀνάγει τά πάντα στήν περιβόητη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, καί, συνεχίζοντας τό ἔργο ἄλλων μαρξιστῶν (Λένιν, Γκράμσι, Μάο), ἔδειξε τήν προτεραιότητα τῶν παραγωγικῶν σχέσεων.

Δέν θά μιλήσουμε ὅμως γιά τά σημεῖα αὐτά πού βασικά περιέχονται στό Pour Marx καὶ τήν Lire le capital γιατί διάλογός μας δέν είναι νά κάνουμε μιά ὀλοκληρωμένη ἔκθεση τῶν ἀπόψεων τοῦ Ἀλτουσέρ καὶ τῶν συνεργατῶν του. Καὶ ἐπιπλέον τά ἔργα τους αὐτῆς τής περιόδου δέν ὑπάρχουν στά ἀλληλικά.

Θά ἀρκεστῶ συνεπῶς νά μιλήσω γιά τό νῆμα πού διαπερνᾶ τίς ἀναλύσεις τοῦ Ἀλτουσέρ στό βι-

βλίο πού δ ἔλληνας ἀναγνώστης ἔχει ηδη στή διάθεσή του: τίς «Θέσεις».

Μαρξισμός καὶ πάλη τῶν τάξεων

Στήν «Υποστήριξη τής Ἀμιέννης»,¹⁰ δι συγγραφέας, ἀποτιμώντας συνολικά τό ἔργο του θά πει διτε εἰναι πολεμικό καὶ πολιτικό. Τό σημεῖο αὐτή θά πρέπει νά προσεχτεῖ γιατί ἔχει βαρύνουσα σημασία. Τά κείμενά του, λέει, είναι «ἐπεμβάσεις πολιτικές μέσα στήν κρατούσα μαρξιστική φιλοσοφία, συγχρόνως ἐνάντια στό δογματισμό καὶ στήν κριτική του ἀπό τά δεξιά, καὶ ἐπεμβάσεις φιλοσοφικές στήν πολιτική ἐνάντια στόν οἰκονομισμό καὶ τό ἀνθρωπιστικό του «συμπλήρωμα» (σελ. 127). Γιατί, θά συνεχίσει, δι δογματισμός πού είχε βραχυκυκλώσει τή μαρξιστική θεωρία ἐπικράτοντας καὶ μετά τό XX Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ ἐνώ ταυτόχρονα είχε βρεῖ ἔναν ψευτοπόλεμο, τίς φιλοσοφικές φυλαρίες «περί Ἀνθρώπου». Ἡ μάχη λοιπόν γιά ἔνα κομμουνιστή μαρξιστή φιλόσοφο ἔπρεπε νά δοθεῖ σέ δυό μέτωπα καὶ σέ δυό ἐπίπεδα. Στό ἐπίπεδο τής πολιτικῆς ἡ πάλη ήταν θεωρητική: δοφειλε νά διεκδικήσει τά δικαιώματα τής θεωρίας γιά τήν σχετική αὐτονομία τής σέ σχέση μέ τήν πολιτική, νά καταρρίψει τίς θέσεις τοῦ δογματισμοῦ πού καταδίκαζαν τή φιλοσοφία σέ σχολιαστή τής τρέχουσας πολιτικῆς γραμμῆς καὶ σκοπιμότητας. Καὶ στό ἐπίπεδο τής θεωρίας, ἡ μάχη τοῦ μαρξιστή κομμουνιστή φιλόσοφου ήταν πολιτική γιατί ἔπρεπε νά καταδείξει διτι ἡ φιλοσοφία είναι σέ τελευταία ἀνάλυση πάλη τῶν τάξεων στό χῶρο τής θεωρίας. Τί είδους «πολιτική» είναι ἡ θεωρία; Ὁ Ἀλτουσέρ θά μᾶς πει διτι σχετίζεται μέ τήν «ἰδεολογική ἡγεμονία τής ἀρχουσας τάξης, γιά τή σύστασή της, τήν ἐνδυνάμωσή της ἡ τήν πάλη ἐναντίον της» (σελ. 125).

· Τά πράγματα ὅμως δέν ήταν ἀπλά γιατί ἡ θέση αὐτή θά μποροῦνται νά καταλήξει στόν ἰδεαλισμό τής καθαρῆς θεωρίας καὶ τής καθαρῆς ἐπιστήμης, ἡ διαφορετικά σέ «θεωρητικισμό» καὶ ἐπιστημονισμό, πράγμα ἄλλωστε γιά τό ὄποιο κατηγορήθηκε. «Ἐπρεπε, λοιπόν, νά στοχαστεῖ

κανείς τά ζητήματα τής μαρξιστικῆς φιλοσοφίας σάν θεωρητικά καὶ συνάμα πολιτικά ζητήματα παίρνοντας ὑπόψη τίς κρατούσες στό ἐργατικό κίνημα μαρξιστικές ἀντιλήψεις. Ἡ ἀποψή του λοιπόν «παρουσίας αὐτήν ἔδω τήν πρωτοτυπία πού δέν τής συγχωρήθηκε ποτέ, νά ἀσκεῖ κριτική στό δογματισμό ὅχι ἀπό θέσεις ἀνθρωπιστικῆς ἰδεολογίας ἀλλά ἀπό θέσεις ἀριστερές, τοῦ θεωρητικοῦ ἀντι-ανθρωπισμοῦ, ἀντι-εμπειρισμοῦ καὶ ἀντιοικονομισμοῦ» (132).

Οἱ ἔξομολογήσεις αὐτές, πού ἀλλωστε είναι διάφανες σ’ δλο τό ἔργο τοῦ Ἀλτουσέρ μᾶς ἀποκαλύπτουν ἔνα ἐρώτημα: τί σημαίνει νά είναι κανείς μαρξιστής-φιλόσοφος; Στό ἄρθρο «Μαρξισμός καὶ πάλη τῶν τάξεων» δι Ἀλτουσέρ ἀπαντᾶ: «ἡ πάλη τῶν τάξεων ἀποτελεῖ τόν «καθοριστικό κρίκο» ὅχι μόνο γιά τήν πολιτική πρακτική τοῦ μαρξιστικοῦ λενινιστικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀλλά καὶ γιά τή θεωρία, τήν ἐπιστήμη καὶ τή μαρξιστική φιλοσοφία» (σ. 63). Μόνο ἡ πάλη τῶν τάξεων πού διεξάγεται σέ δλα τά ἐπίπεδα, ἄρα καὶ τό θεωρητικό, πού διαπερνά τό στοχασμό καὶ τήν πρακτική τοῦ Μάρκ, καὶ τοῦ Λένιν, δίνει τήν ἀπάντηση γιά τό νόημα πού μπορεῖ νά ἔχει ἡ ἀσκηση, γιά τόν μαρξιστή φιλόσοφο, τής θεωρητικῆς πρακτικῆς. Πρόκειται, ἐπομένως, γιά μιά πρακτική, καὶ σάν τέτοια ἐγγράφεται στό χῶρο τής πάλης τῶν τάξεων. “Αν ἡ καθαρή θεωρία ἡ καθαρή ἐπιστήμη —καὶ τά ἀφηρημένα ἐπιστημολογικά διαβή-

9. ‘Αναλυτικότερα, ἡ περιόδολόγηση στό ἔργο τοῦ Μάρκ πού προτείνει δι Ἀλτουσέρ είναι ἡ ἀκόλουθη.

1840-1844: “Ἐργα τής Νεότητας

1845: “Ἐργα τής τομῆς

1845-1857: “Ἐργα τής ώριμανσης

1857-1883: “Ἐργα τής ώριμότητας.

10. Τό τελευταίο ἀπό τά δοκίμα πού περιέχονται στή συλλογή «Θέσεις». Κατά τή γνώμη μου ἡ μετάφραση τοῦ τίτλου είναι ἀστοχη καὶ παραπλανητική, γιατί πρόκειται δχ γιά τήν ὑποστήριξη τής πόλης τής Ἀμιένης ἀλλά γιά τήν διατριβή πού διεσπάται δι Ἀλτουσέρ σε μιά ἐπιτροπή καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τής Πικαρδίας, τόν Ιούνιο τοῦ 1975, στήν πόλη τής Ἀμιένης.

και γραμματα γνωριζω • και γραμμα

ματα προσκαλοῦν πρός την κατεύθυνση αὐτή—ξεκόβουν τό διανοούμενο άπό την πάλη τῶν τάξεων, ή ἀπόδοση τῶν πρωτείων στήν ταξική πάλη, ή προτεραιότητα τοῦ ιστορικοῦ ψιλισμοῦ, ἀποφεύγει τόν κίνδυνο τῆς θεωρητισμού, παρέχει τῇ στέρεη βάση καὶ στή μαρξιστική φιλοσοφία (τό διαλεκτικό ψιλισμό) γιά νά διαμορφώσει τίς κατηγοριακές παραγγές της καὶ τίς θέσεις της.

Αὐτή τήν πολιτική δύμως στό χώρο τῆς θεωρίας θά μπορούσαμε νά τήν δρίσουμε καὶ ἀπό μιά ἄλλη πλευρά θέτοντας ἔνα ἐρώτημα: σέ τί χρησιμεύει; Ή ἀπάντηση δίνεται ὀλογράφως: νά ἀμφισβηθεῖ ή ἰδεολογική ήγεμονία τῆς ἀστικής τάξης, νά κατακτηθεῖ ή ἰδεολογική ήγεμονία ἀπό τή ἐργατική. Η πολιτική, δηλαδή, στό χώρο τῆς θεωρίας είναι τελικά ή στρατηγική μετασχηματισμοῦ τῶν ψιλισμῶν. Ο θεωρητικός ἀγώνας στήν προκειμένη περίπτωση δέν ἔχει νά κάνει μέ τήν δικαιώση τοῦ ἀπριόρι κομματικοῦ λογισμοῦ, ἀλλά συντελεῖ στήν πολιτιστική κατάκτηση τοῦ συνόλου τῆς τάξης, καὶ τοῦ ἔνθους. Ο δογματισμός μετέτρεψε τή θεωρία σέ ύποστηριχτή τοῦ ψιλιστικοῦ κομματικοῦ λόγου, ἀπολύτου ἐνσαρκωτή τῆς «συνείδησης» τῆς τάξης, ή ὅποια ταυτίζονταν μέ τήν συνείδηση δόλου τοῦ λαοῦ, ὁ ὅποιος γράφει τήν ιστορία, ἔννοεῖται, ἐνσαρκώνοντας τό Κομματικό Λόγο κ.ο.κ. Στό μονόδρομο τοῦ δογματισμοῦ, στόν θαυμαστικό ἐναγκαλισμό τοῦ «Ἐνός μέ τά ψιλοκείμενά του πού ἔξορκίζει τίς κοινωνικές ἀντιφάσεις καὶ τίς πραγματικές ταξικές σχέσεις, διαλεκτικός λογισμός ἀποκαλύπτει τήν λενινιστική διαλεκτική κόμμα-τάξη-μάζες, θεωρία καὶ πολιτική πού γκρεμίζει τά τείχη ἀνάμεσα σέ διανοούμενο καὶ πολιτικό, ήγεσία καὶ «ἀπλό» μέλος τῆς βάσης. Συναντάμε ἔτσι αὐτό πού τόνιζε μέ τή θαυμαστή παραδοξολογία του δ Γκράμσι: «Ολα τά μέλη τοῦ κόμματος είναι διανοούμενοι».

Ο θεωρητικός ἀντι-ανθρωπισμός τοῦ μαρξισμοῦ

Τήν ἀποψη γιά τόν θεωρητικό ἀντι-ανθρωπισμό τοῦ Μάρξ ψιλοτήριξε

γιά πρώτη φορά ὁ 'Αλτουσέρ σ' ἔνα δοκίμιο τοῦ 1963.¹² Καὶ ἐννοοῦσε ὅτι εἶναι ξένη πρός τό θεωρητικό ἔργο τοῦ ψιλισμού Μάρξ —ἄρα πρός τό μαρξισμό— κάθε θεωρητηση τοῦ 'Ανθρώπου ως 'Υποκειμένου τῆς 'Ιστορίας. Η ιστορία θά τονίσει ἀργότερα είναι «διαδικασία χωρίς 'Υποκειμένο καὶ Τέλος». ¹³ Στό σημεῖο αὐτό δέ 'Αλτουσέρ διαχωρίζεται ριζικά ἀπό τήν μαρξιστική καὶ μαρξίζουσα παράδοση, πού είχαν δημιουργήσει οἱ φιλόσοφοι τῆς «ἀλλοτρίωσης», τῆς φιλοσοφίας πού, ως πρός τίς μαρξιστικές τῆς καταβολές, ἐδράζονταν στά ἔργα τοῦ νέου Μάρξ. Η σχετική προβληματική είναι γνωστή: 'Υποκειμένο τῆς 'Ιστορίας είναι ὁ ἀνθρώπος, ή ούσια τοῦ δόποίου, μέσα στίς συνθήκες τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, ἀλλοτριώνεται καὶ ὁ ἀνθρώπος πραγματοποιεῖται· τό προλεταριάτο συνεπᾶς, πού ἀντιπροσωπεύει τήν Ἰδια τήν ἀνθρώπινη ούσια, καταργώντας τήν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἀνθρωπο μέ τήν προλεταριακή ἐπανάσταση θά ἐπιτρέψει τήν πραγματοποίηση τῆς ἀνθρώπινης ούσιας.

Ο 'Αλτουσέρ δρονούμενος τόν θεωρητικό ἀνθρωπισμό τοῦ Μάρξ δέν ἀρνίεται τήν ιστορική ψιλαρχή τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, πράγμα ἐντελῶς ἀναμφιστήτο, ἀλλά καὶ διαφορετικό ριζικά. Θεωρεῖ ὅτι δέ θεωρητικός ἀνθρωπισμός δέν ἀποτελεῖ στοιχεῖο τοῦ θεωρητικοῦ ὀπλοστασίου τοῦ Μάρξ. Μιά δέ ἀπό τίς ἐπιπτώσεις τῆς ἐπιστημολογικῆς τομῆς είναι ἀκριβῶς ὅτι στά ἔργα τῆς ψιλισμούς οἱ «ἔννοιες» τῆς ἀλλοτρίωσης καὶ τοῦ 'Ανθρώπου δέν ψιλάρχουν. Οι λέξεις αὐτές δσάκις χρησιμοποιούνται στάντια ἀλλωστε, δέν ἔχουν αὐστηρό θεωρητικό καθεστώς: δέν είναι θεωρητικές ἔννοιες.¹⁴ Ο μαρξισμός

11. «Θέσεις», σελ. 63-68.

12. Στό Pour Marx, "Marxisme et humanisme", σ. 225-258. Βλ. καὶ μετάφρ., 'Ελένης Ιωαννίδη στήν 'Επιθεώρηση τέχνης τ. 141-142, Σεπτ.-Οκτ. 1966.

13. Βλ. Λουΐ 'Αλτουσέρ, «'Απάντηση», σ. 97.

14. Στήν «'Υποστήριξη τῆς 'Αμιένης δ' Αλτουσέρ απαντώντας σέ πολλούς ἐπικριτές του γράφει ὅτι στό «Κεφάλαιο» τά ἀποσπάσματα πού μιλοῦ γιά τό θέμα τῆς ἀλλοτρίωσης δέν ἔχουν θεωρητική σημασία. «'Έννοιω μ': αὐτό

δηλαδή διακρίνεται ἀπό θεωρητικό ἀντι-ανθρωπισμό καὶ μόνο μέ βάση ἡ χάρη σ' αὐτόν μπορεῖ νά ἐρμηνεύσει ἀποτελεσματικά τίς ἰδεολογίες τοῦ ἀνθρωπισμοῦ πού πρόσφατα ἔχουν εἰσχωρήσει καὶ στήν ἰδεολογία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τήν μορφή, κυρίως, τοῦ «σοσιαλιστικοῦ ούμαντισμοῦ».

Ο 'Αλτουσέρ ἔκτοτε ἐπανήλθε κατ' ἐπανάληψη στό θέμα ἀναπτύσσοντας συνεχῶς τόν προβληματισμό του. «Ηδή στήν «'Απάντηση στόν Τζών Λιούις» ὅθεση του ὅτι δέ ιστορία είναι «διαδικασία χωρίς 'Υποκειμένο καὶ Τέλος» βρίσκει πιό δόλοκληρωμένη ἀνάπτυξη. Θά υποστηρίξει (σ. 99) ὅτι δέ ἀστική τάξη θέλησε νά κατοχυρώσει τό νομικο-ἰδεολογικό δρούποκειμένο, νά τό μετατρέψει στήν ὑπ' ἀριθμό ἔνα φιλοσοφική τῆς κατηγορία καὶ πάνω του νά ἐδραιώσει τήν ἰδεολογία της, ἀπαρίτητη προύποθεση τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν ἰδεολογικῶν δρων τῆς ἔξουσίας της. «Ετσι διαμόρφωσε τόν «δρούποκειμένο τῆς γνώσης (τό ego cogito, τό ψιλερβατικό ψιλοκειμένο τοῦ Κάντη τοῦ Χοῦρσελ, κλπ) τῆς ηθικῆς καὶ τοῦ 'Υποκειμένου τῆς 'Ιστορίας». ¹⁵ Νομικο-ἰδεολογικό ψιλοκειμένο, ηθικό ψιλοκειμένο, γνωσιολογικό ψιλοκειμένο, 'Υποκειμένο τῆς 'Ιστορίας δέν είναι παρά πλευρές τοῦ κατεξοχήν ψιλοκειμένου τῆς ἀστικής ἰδεολογίας τοῦ «έλευθερου ψιλοκειμένου» τοῦ ἀστικοῦ δικαίου μιά καὶ τό σύνολο ἀστικό ἰδεολογικό ἐποικοδόμημα συγκροτεῖται κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀστικής νομικῆς ἰδεολογίας. 'Αντίθετα «γιά τή μαρξιστική φιλοσοφία δέν μπορεῖ νά ψιλάρξει 'Υποκειμένο σάν 'Απόλυτο Κέντρο, σάριζική 'Αρχή, σά μοναδική Άλτια».

πώς δέ ἀλλοτρίωση δέν ἐμφανίζεται σάν ἐπεξεργασμένη ἔννοιολογική κατηγορία, ἀλλά σάν ψιλοκειμένο πραγματικοτήτων πού δέν ἔχουν φτάσει ἀκόμη σέ τέτοιο βαθμό ἐπιστημονικής ἐπεξεργασίας, ὥστε νά διατρέξει ἑκεῖ δέν ψιλοκειμένο τῆς ἀλλοτρίωσης κατέχει (...) μέσα στό «Κεφάλαιο» τή θέση μᾶς ἔννοιας, η μάλλον ἔννοιων πού δέν ἔχουν ἀκόμη μορφοποιηθεῖ, γιατί οι ἀντικειμενικές ιστορικές συνθήκες δέν ἔχουν ἀκόμη παράγει τό ἀντικειμένο τους».

15. «'Απάντηση...», σ. 99.

τα γνωρίζω • και γραμματα γνωρίζω

«Δέν μποροῦμε νά συλλάβουμε, δηλαδή νά σταχαστοῦμε τήν πραγματική ιστορία (διαδικασία ἀναπαραγωγῆς καί ἐπανάστασης τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν) μέ τρόπο πού θά μποροῦσε νά τήν ἀνάγει σέ μιάν Ἀρχή, μιάν θυσία η μιάν Αἴτια (ἔστω τόν Ἀνθρωπο) πού θά 'ταν τό 'Υποκείμενό της...».¹⁶

Ο θεωρητικός ἀντι-ανθρωπισμός τοῦ Μάρκ έδραξεται στήν ἀνάλυση τῶν ἴδιων τῶν δομῶν καί τῶν διαδικασιῶν τῆς ἐκμετάλλευσης. Οἱ ἄνθρωποι μετέχουν στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς ως παραγωγοί ὑπεραξίας ἀπεριόριστα ἀντικαταστατοί, ως μέλη κοινωνικῶν τάξεων, οἱ δοποῖς προσδιορίζουν στά ἄτομα ἀντικείμενικές θέσεις στόν κοινωνικό καταμερισμό ἐργασίας. Καί, βέβαια, η θέση τῶν ἀτόμων στή διαδικασία παραγωγῆς, δηλαδή η θέση τους στήν οἰκονομική σφαίρα, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο σ' ἕνα δοσμένο τρόπο παραγωγῆς, ὥστόσο τά οἰκονομικά κριτήρια δέν ἀρκοῦν διότι δο κοινωνικός καταμερισμός ἐργασίας, ἀν λάβουμε ὑπόψη τό σύνολο τῶν διαδικασιῶν παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς τῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς, ἐκτείνεται καί στό πολιτικό καί τό ἰδεολογικό ἐπίπεδο. 'Η ταξική διαίρεση δέν ἐπιπροστίθεται στήν οἰκονομική διαδικασία ἀλλά διαμορφώνεται στήν διάρκεια τῆς πάλης τῶν τάξεων, είναι ἀποτέλεσμα τῆς πάλης τῶν τάξεων:¹⁷ μιᾶς πάλης πού διεξάγεται, δηλαδή κατ' ἐπανάληψη τονιστεῖ, σ' ὅλα τά ἐπίπεδα καί μέσα στήν παραγωγή δου η ἀστική τάξη ἐπιβάλλει τούς ὅρους της (μείωση μισθοῦ, καταπίεση, ιεραρχία κλπ) καί ἔξω ἀπό τήν οἰκονομική παραγωγή (κράτος, ἰδεολογικοί μηχανισμοί) μέ σκοπό τή συντήρηση καί τήν ἀναπαραγωγή τῶν ὅλικῶν, ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν ὅρων τῆς ἐκμετάλλευσης. "Αλλωστε, ειδωμένο ἀπ' αὐτή τή σκοπιά, τό «Κεφάλαιο» δέν είναι μιά θεωρία

16. Στό ἴδιο σ. 100.

17. Βλ. καί Νίκου Πουλαντζᾶ: «Οἱ κοινωνικές τάξεις δέν ὑπάρχουν παρά μέσα στήν ταξική πάλη (...) οἱ κοινωνικές τάξεις δέν ὑπάρχουν πρίν καί ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ταξική πάλη». «Οἱ κοινωνικές τάξεις σύμφωνα μέ τή μαρξιστική θεωρία», «Πολίτης», ἀριθ. 6, σελ. 48-49, Νοεμ. 1976.

τῆς «πολιτικής οἰκονομίας» τοῦ καπιταλισμοῦ ἀλλά η κριτική της —ὅπως ὑπενθυμίζει καί ὁ ὑπότιτλος του— η δοποία δέν βασίζεται σέ μιάν ἀνθρωπολογική-ἀνθρωπιστική θεώρηση τοῦ ἀντικειμένου της ἀλλά στήν ἀποδελτίωση τῆς πάλης τῶν τάξεων καί τῶν ἐπιπτώσεων της, τῆς ἐνύπαρκτης στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς καί κάθε ἀστικό κοινωνικό σχηματισμό. «'Ἄν τό διαβάσουμε μέ τόν τρόπο αὐτό, τό «Κεφάλαιο πάνει νά είναι μιά θεωρία τῆς «πολιτικής οἰκονομίας» τοῦ καπιταλισμοῦ καί γίνεται θεωρία τῶν ὅλικῶν, τῶν νομικοπολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν μορφῶν ἐνός τρόπου παραγωγῆς πού βασίζεται στήν ἐκμετάλλευση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας —γίνεται ἔτσι μιά ἐπαναστατική θεωρία», τονίζει δ' Ἀλτουσέρ στό δοκίμιο του «Μαρξισμός καί πάλη τῶν τάξεων» (σ. 67). ἀκριβῶς δέ αὐτή η θεωρία πού ἀποκαλύπτεται ἀπό τήν ἀνάγνωση τοῦ «Κεφαλαίου» ἀπαγορεύει τήν ταύτιση τοῦ οἰκονομικοῦ μέ τό ἰδεολογικοπολιτικό, καθιστᾶ πλαστογραφία τοῦ μαρξισμοῦ κάθε προσπάθεια νά καθιερωθεῖ μιά μηχανική διμολογία μεταξύ τους. 'Η ὑποτίμηση, λοιπόν τοῦ ἰδεολογικοπολιτικοῦ στοιχείου μένει δέσμια τοῦ ἰδεαλιστικοῦ ζεύγους οἰκονομισμός - ἀνθρωπισμός. Διότι η ἴστορια δέν φτιάχνεται οὔτε μέσα ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (δηλαδή διδάξει δηλητεροδιεθνήτικη παράδοση καί συνέχισε ἀκόμη πιό κραυγαλέα δ σταλινισμός καί οἱ ἐπίγονοί του) οὔτε μέσα ἀπό τή δράση τοῦ ἀνθρώπου. Καί ναί μέν δ Μαρξ λέει οτι οι «ανθρωποι φτιάνουν τήν ίστορία τους» προσθέτει διαμέσως διάμεσως δι τήν φτιάνουν «μέσα τέ περιστάσεις πού μέσα συναντοῦν μπροστά τους, δοσμένες καί κληρονομημένες ἀπό τό παρελθόν». (Κ. Μάρκ: 18 Μπρυμαίρ). Οἱ περιστάσεις, λοιπόν δέν είναι τίποτε ἀλλο ἀπό τόν κόσμο πού ἔχει δημιουργηθεῖ μέσα ἀπό τήν ταξική πάλη καί ως ιστορικοποιημένο ἀποτέλεσμα κοινωνικῶν σχέσεων πού προηγήθηκαν. Γι' αὐτό, η «ίστορία δέν ἔχει, μέ τήν φιλοσοφική ἔννοια, 'Υποκείμενο, ἀλλά κινητήρια δύναμη: τήν πάλη τῶν τάξεων»¹⁸.

'Από τό «Κεφάλαιο» ἐπίσης ξέρουμε δι τή «πολιτική οἰκονομία» ἀναλύει, η περιγράφει, τά οἰκονομικά ἀντικείμενα ως πράγματα καθεαυτά. Θεωρεῖ π.χ. τό κεφάλαιο, τό ἐμπόρευμα κλπ, ως πράγματα καί διχιώσεις πού είναι στήν πραγματικότητα, καί τοὺς ἀνθρώπους πού μετέχουν στής οἰκονομικές διαδικασίες τοὺς βλέπει ως δτομα ἐλεύθερα, αὐτεξόσιες δντότητες ἐπειδή νομικά είναι ἔξισωμένοι, ἐνῶ, στήν πραγματικότητα, δέν είναι ἐλεύθεροι παρά νά πουλήσουν τήν ἐργατική τους δύναμη. Καί ἐνῶ αὐτή είναι η πραγματικότητα, η ἀντίληψη πού ἔχουν οἱ ἀνθρωποι γιά τήν πραγματικότητα, η βιωμένη αίσθηση τοῦ κόσμου τους, τό λογικό σύστημα μέσα στό διόποιο τήν ἔχουν ἐνταγμένη, δέν είναι παρά ἀπόκρυψη καί μύθευση τῆς πραγματικότητα πού ζοῦν. 'Εδω δηλαδή ὑπεισέρχεται η λειτουργία τῆς ἰδεολογίας, δ κυρίαρχος λόγος τῶν κυρίαρχων τάξεων, καί ἐγχαράζει στά δτομα ἔνα «σύστημα παραστάσεων (εἰκόνες, μύθοι, ἰδέες η ἔννοιες ἀνάλογα μέ τίς περιπτώσεις» μέ βάση τό διόποιο «δέν ἐκφράζουν τή σχέση τους μέ τίς συνθήκες ὑπαρξής τους δλλά τόν τρόπο μέ τόν διόποιο βιώνουν τή σχέση τους μέ τίς συνθήκες ὑπαρξής τους, πράγμα πού προϊόποθέτει, ταυτόχρονα, σχέση πραγματική καί σχέση «βιωματική», «φαντασιακή»¹⁹.

'Η σκέψη αὐτή γιά τό ρόλο τῆς ἰδεολογίας διδήγησε τόν 'Αλτουσέρ, στό δοκίμιο του γιά τήν «'Ιδεολογία καί τούς κρατικούς ἰδεολογικούς μηχανισμούς»²⁰ στήν διπονη δι τή έν γένει ἰδεολογία, καί οἱ ἐπιμέρους ἰδεολογίες, παράγουν ὑποκείμενα, δτομα δηλαδή ὑποκείμενα σέ ἔνα σύνολο παραστάσεων κλπ. μέσω τῶν διόποιων ζοῦν τή σχέση τους μέ τίς πραγματικές συνθήκες ὑπαρξής τους (σ. 99) καί στό συμπέρασμα δι τή ιδεολογία ἔχει ὅλική ὑπόσταση. Δέν είναι δηλαδή οὔτε η ἴδια ή πραγματικότητα ούτε μιά «πιστη»-άπεικονιση τής ἀλλά μιά φαντασιακή παράσταση τῆς πραγματικότητας πού ἄν σωστά

18. «'Απάντηση...» σ. 102.

19. Pour Marx σ. 240.

20. «Θέσεις» σ. 69-121.

και γραμματα γνωριζω • και γραμμα

τήν ερμηνευσούμε μπορούμε νά βροῦμε άπό κάτω, κρυμένη, καμουφλαρισμένη τήν ίδια τήν πραγματικότητα. Γιά ποιό λόγο όμως τά ατομα, προκειμένου νά άναπαραστήσουν τήν πραγματικότητα, καταλήγουν σέ πλασματικές και παραμορφωτικές πάραστασεις; Μιά πρώτη άπαντηση, πού ξεκινά άπό τους φιλόσοφους του 18 αι., θεωρεῖ διά πάρχει μιά μετατόπιση στή νοητική διαδικασία περάσματος άπό τό πραγματικό στήν παράσταση του. 'Η ιδεολογία, λένε, είναι άπατη σέ βάρος τῶν ἀνθρώπων, και γι' αυτήν φταινε οι παπάδες και οι βασιλιάδες. Λίγα κυνικά ατομα πλάθουν μιά κάλλητη εικόνα τοῦ κόσμου και μιά κλίμακα άξιων ὑστερα, μέσα διάφορα μέσα πού μηχανεύονται ή μέ τή βίσ τίς ἐπιβάλλουν στους ἀνθρώπους. Μιά δεύτερη άπαντηση (πού ξεκινά άπό τήν ἀνθρωπολογική θεώρηση τοῦ Φόυερμπαχ, τήν δποία ἐπανέλαβε δ νέος Μάρξ) βρίσκει τήν αίτια στήν άλλοτρίωση πού δεσπόζει στίς ίδιες τίς συνθῆκες ὑπαρξής τῶν ἀτόμων. Τό πραγματικό όμως ἐρώτημα, λέει δ 'Αλτουσέρ είναι γιατί «ἡ προσφερόμενη στά ατομα παράσταση τῆς (άτομικής) σχέσης τους μέ τίς κοινωνικές σχέσεις πού διέπουν τίς συνθῆκες ὑπαρξής τους, τήν προσωπική και τήν συλλογική ζωή, γίνεται ἀναγκαστικά φανταστική» (σ. 102). Και στή συνέχεια: τί σημαίνει φανταστική; Μήπως πρόκειται γιά φαντασίωση, νεφέλωμα τῆς φαντασίας, «κίβδηλη συνείδηση»; Οι ίδεες και οι παραστάσεις τῆς πίστης ἐνός ἀνθρώπου δέν ὑπάρχουν καθεαυτές, ξεκομμένες άπό τόν τρόπο πού διά πάρχει και πράττει είναι ἐνσωματωμένες σέ μορφές κοινωνικής πρακτικής, είναι «ὑλικές πράξεις ἐνσωματωμένες σέ υλικές μορφές πρακτικής, ρυθμισμένες άπό ἔνα, ἐπίσης υλικό, τυπικό, προσδιορισμένο άπό τόν ιδεολογικό μηχανισμό ἀπ' δπού ἀπορρέουν» (σ. 105). "Αν λοιπόν τά ατομα, είναι υποκείμενα μιᾶς ιδεολογίας, αυτό γίνεται κατορθωτό στή διάρκεια μιᾶς δρισμένης διαδικασίας πού ξετυλίγεται μέσα στους ίδεολογικούς μηχανισμούς τοῦ Κράτους, ἀκόμη και σέ κείνους πού μοιάζουν ίδιωτικοί (π.χ. Σχολεῖα, οἰκογένεια)

αλλά στήν πραγματικότητα είναι κρατικοί (Γκράμσι). Τό δίχτυ τῶν ιδεολογικῶν μηχανισμῶν τοῦ Κράτους είναι έξαιρετικά έξειδικευμένο, πολύπλοκο και πολυσχιδές, ἔτσι πού καλύπτει δλο τό φάσμα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων και τῶν σχέσεων παραγωγῆς. Γι' αυτό και δέν ὑπάρχουν ατομα «ἔξω» ἀπό τούς, διότι δέν ὑπάρχουν ατομα έξω άπό τίς κοινωνικές τάξεις πού μετέχουν (και φτιάχνονται) και μέσα στούς ίδεολογικούς μηχανισμούς τοῦ κράτους.

'Η ιδεολογία λοιπόν, ἐγκαλεῖ τά ατομα ως υποκείμενα. Τά μετατρέπει σέ υποκείμενα, μέσα διά πού συγκριμένες μορφές πρακτικής. 'Η διαμόρφωση αυτή περνάει κατ' ἄρχην ἀπό τή διαμόρφωση τοῦ φύλου (οχι βέβαια ως πρός τά βιολογικά-δργανικά χαρακτηριστικά του) ἀλλά ως πρός τά κοινωνικο-ιδεολογικά. Πρόκειται γιά μιά διαδικασία πού ἀρχίζει έξ απαλῶν δυνύχων κατά τήν δποία α τό βρέφος-τοῦ-ἀνθρώπου γίνεται ἀγόρι η κορίτσι, μέ τούς προσδιορισένους ρόλους και τήν ἀντίστοιχη ιδεολογία, κάτω ἀπό τό Νόμο τῆς Τάξης, τό Νόμο τοῦ Πολιτισμοῦ, μέ τή μεσολάβηση (η τήν κατάκτηση τοῦ λόγου, ἀλλά οχι μόνο αυτοῦ) Γιατί δ Νόμος τοῦ Πολιτισμοῦ ἐπιβάλλεται μέσα διά πού συμβολική Τάξη πού είναι δ Λόγος (και η λεκτική του μορφή) ἀλλά δέν έξατλεῖται σ' αυτόν: «έχει σάν περιεχόμενο τίς πραγματικές δομές τῆς συγγένειας και τούς συγκεκριμένους ιδεολογικούς σχηματισμούς, μέσι στούς δποίους τά ἐγγεγραμμένα στή δομή αυτή πρόσωπα, βιώνουν τη λειτουργία τους»²¹. 'Ο 'Αλτουσέρ θέτει λοιπόν τό πρόβλημα τής διερεύνησης τῶν δομῶν «συζυγικό ζεύγος», «πατρότητα», «μητρότητα», «παιδική ήλικια» κλπ πράγμα πού δέ θεωρεῖ συνώνυμο μέ τήν ιστορία τῶν θεσμῶν αυτῶν (π.χ. έξέλιξη τής πατριαρχι

κης και έξωγαμικής οικογένειας). 'Ο υπαινιγμός λοιπόν είναι σαφής ἄν και δινεπεξέργαστος. 'Η Ιδεολογία ως Συμβολικός Νόμος, ως Νόμος τοῦ Πολιτισμοῦ, μετατρέπει τά ἀνθρώπινα δηντα, μέσα ἀπό συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής πρακτικής, σέ υποκείμενα ἐγχαράζοντας και έσωτερικένοντας τους ἀρχές, ἀξίες, ταμπού, «πρέπει» κλπ. Μ' αυτή τήν ἔννοια, και οχι μόνο γιά τήν παιδική ήλικια, δέν ὑπάρχει ιδεολογία χωρίς θεσμοποιημένη πρακτική, χωρίς τήν ὑπαρξη δηλαδή ἐνός ιδιότυπου χώρου δπου συγκροτούνται τά υποκείμενα. Οι χώροι αυτοί είναι οι ιδεολογικοί μηχανισμοί τοῦ Κράτους, πού «λειτουργοῦν μέ ιδεολογία» και γιά τούτο η ιδεολ. γία δέν είναι νεφέλωμα ἀλλά έχει υλική ύπόσταση.

Συ σημειο αυτο ανακυπτει και δη η πρακτική σημασία τού θεωρητικού ἀντί-ανθρωπισμοῦ τοῦ μαρξισμοῦ: στό βαθμό πού δέν είναι δ ἀνθρωπος πού φτιάνει τήν ιστορία του, δ «πλανημένος» λόγω τής κίβδηλης σι νείδησης του (Λούκατς) έφόσον λοιπόν η ιστορία φτιάχνεται μέ κινητήρια δύναμη τήν πάλη τῶν τάξεων, η δποία διεξάγεται και μέσα ο τούς κρατικούς ιδεολογικούς μηχανισμούς διαμορφώνοντάς τους ταυτόχρονα, στό βαθμό πού οι ιδεολογικοί μηχανισμοί τοῦ Κράτους και τό Κράτος τό ίδιο δέν είναι παρά υλοποίηση και συμπύκνωση ταξικῶν σχέσεων, η ἀπάλειψη τής «ἔννοιας» Ανθρωπος, ἐπιτρέπει τήν κριτική τῶν ἀντικειμενικῶν λειτουργιῶν πού συντελούνται στό έσωτερο τῶν ιδεολογικῶν μηχανισμῶν, τήν ἀνασκευή τοῦ έσωτερικού λόγου (ιδεολογίας) πού τούς συγκροτεῖ, ἐπιτρέπει τελικά τήν σύνδεση αυτῆς τής κριτικής μέ τήν κριτική τής «πολιτικής οἰκονομίας» και τοῦ Κράτους, τής μεγαλύτερης ιδεολογικής δύναμης» (Ἐνγκελς). 'Ο 'Αλτουσέρ, στή γραμμή τοῦ Γκράμσι, θά ἐπισημάνει τήν τεράστια σημασία πού έχει γιά τό ἐργατικό κίνημα η μελέτη καί η κριτική τῶν ιδεολογιῶν, σάν στοιχείου τοῦ στρατηγικοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν υπερδομῶν, σάν στοιχείου, τελικά, ἀλλαγῆς τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων στό

21. «Θέσεις» σελ. 29, στο ουκιμιο «Φρούντ και Λακάν», δπου δ 'Αλτουσέρ, στηριζόμενος στίς έργασίες τοῦ Λακάν γιά τό 'Ασυνείδητο και τέ Λόγο, στοχάζεται τήν μεγάλη ἐπιστημονική ἀνακάλυψη τοῦ Φρόντ και ἐπισημάνει τήν ἀνάγκη μιᾶς υλιστικής ἀνάπτυξης τής ψυχανάλυσης.

ra γνωρίζω • και γραμματα γνωρίζω

επίπεδο της ιδεολογίας, που θά έπιτρέψει στήν έργατική τάξη νά κατακτήσει τήν ιδεολογική ήγεμονία.

Σ' αύτήν τήν έξαιρετικά σύντομη και σχηματική άναγκαστικά έκθεση τῶν ἀπόγεων τοῦ Ἀλτουσέρ γιά τό μαρξισμό, προσπάθησα νά δείξω μερικά βασικά σημεία που διακρίνουν τό ἔργο του, τά δοποῖα, πάλι μπορεῖ δ. "Ελληνα άναγνώστης νά τά παρακολουθήσει διαβάζοντας τήν «Ἀπάντηση στόν Τζών Λιούνις» και τίς «Θέσεις». Και στόν τόπο μας τό ἀντιαλτουσεριανό μένος δέν είναι μικρό δύναμος και διάχυτο. "Ομως και ἐδώ έχει τήν ίδια πολιτική σημασία που είχε και στήν Γαλλία. Περισυλλέγοντας θραύσματά του δεξιά και ἀριστερά, ἀπό τά δεξιά και ἀπό τά «ἀριστερά, τό συμπέρασμα είναι πάλι τό ίδιο. "Οσοι έχουν ἐπαναπαυτεῖ στή μακαριότητα τοῦ δογματισμοῦ που ἀπαγγέλλει Τσιτάτα και ἐκστασιάζεται ἀπό μιά τάξη πραγμάτων που θεωρεῖ και θέλει ἀμετακίνητη (ἄλλα δέν είναι), δσοι «άνθρωποις» (φιλάνθρωποι;) πότε βαρυστενάζοντας γιά τήν «ἄλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου» και πότε διαμαρτυρομενοι γιά τήν «παραβίαση τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητας», που αὐτή και μόνο αὐτή, ἐμπόδισε τόν «σοσιαλιστικό ἀνθρωπό» νά βρεῖ τό δρόμο του, δσοι βλέπουν τήν ιστορία νά ξετυλίγεται μονότονα μέσα ἀπό τήν ἐπιβούλη τοῦ Μηχανισμοῦ (τό κόμμα, τά κόμματα —είναι δύλα ίδια) ἐνάντια στούς ἀνθρώπους, τόν ἀνθρωπο, και τά «ἰδανικά» του (και αὐτοὶ δλοι είναι ίδιοι και ἀπαράλλαχτα τά «ἰδανικά» τους), δλοι αὐτοὶ είναι ἔτοιμοι νά βάλουν τίς φωνές σέ κάθε προσπάθεια που θέλει νά ἀπαλλάξει τό μαρξισμό, τή θεωρία και τήν ἐπιστήμη τοῦ ἔργατικου κυνήματος, ἀπό τά ιδεαλιστικά του στολίδια. Νά θεωρήσουμε δλες τούτες τίς φωνές κριτική; Σίγουρα είναι και μάστιστα πολεμική. Μόνο πού καμιά κριτική και καμιά πολεμική δέν είναι πολιτικά και ιδεολογικά ἀχρωμάτιστη.

"Αγγελος Ελεφάντης

σημεῖα

λία ἀνεύρεσης τοῦ λεξικοῦ Ἡπίτη. "Αν και παλιό (1914), δν και τό συμπλήρωμα πού προστέθηκε στήν ἑπανέκδοση είναι μικρό κι δχι πλῆρες, τό λεξικό τοῦ συνταγματάρχη Ἡπίτη παραμένει τό μόνο πλούσιο, σωστό, ὁσφαλές. Φυσικά πρόκειται γιά ἔκδοση ἀκριβή, χωρὶς ἀπό τήν ἄλλη νά παρουσιάζει ἀβανταδρίκα στοιχεῖα προϊόντος ταχείας κατανάλωσης. Πρέπει νά γίνει δσο τό δυνατόν πό γνωστή ή μοναδική ἀξία του στούς μαθητές, μεταφραστές και χρήστες τῆς γαλλικῆς και νά παραμερίσει τά, φθηνότερα ίσως, ἀνάλογα ἐγχειρίδια.

M.A.

MARIO VITTI, Όδυσσεας Ελύτης. Βιβλιογραφία 1935 - 1971 Συνεργασία Αγγελικῆς Γαβαθᾶ. Ικαρος 1977.

Υποδειγματική λύση βιβλιογράφησης ἐνός θέματος, στήν προκειμένη περίπτωση τοῦ Όδυσσέα Ελύτη, ἀποτελεῖ ὁ τόμος πού συντάξανε ὁ MARIO VITTI και την Αγγελική Γαβαθᾶ. Βιβλιογραφία πού πέρα ἀπό τήν ἐργογραφία τοῦ ποιητῆ, περιλαμβάνει, ταξινομημένο σέ ἐνότητες, δλο τό ύλικό τῆς πνευματικῆς δραστηριότητας τοῦ Ο.Ε., καθώς και λήμματα πού ἀναφέρονται σ' αύτὸν και τέλος μιά βιογραφική χρονολογία, βοηθητική γιά τήν ἐνταξη τῶν «Ξερῶν τίτλων» και τήν συσχέτιση τῶν «ψυχρῶν ἀριθμῶν» μέτη ζωντανή πραγματικότητα. Ή μέθοδος ταξινόμησης πού ἐφαρμόζεται είναι μιά τελείως διαφορετική προσέγγιση τοῦ ύλικοῦ ἀπό τήν κλασική, γραμμική ἀπαρίθμηση. Μπορεῖ στή πρώτη ματιά νά μοιάσει πολύπλοκη, είναι δμως δχι μονάχα πολύ πό χρηστική, ἀλλά κυριώς ζωντανεύει στά λήμματα κάτι ἀπό τής πραγματικές τους σχέσεις μέσα στή δημιουργική πορεία τοῦ ποιητῆ.

M.D.

Καραγκιόζης δ Πρόσφυγας τοῦ Αθαν. Φωτιάδου λογίου, GUTEMBERG 1978, σ. 528.

Μόλις κυκλοφόρησε ἀπό τής ἐκδόσεις GUTEMBERG ἔνας ἐντυπωσιακός τόμος μέτη τίτλο «Καραγκιόζης δ Πρόσφυγας». Πρόκειται γιά μελέτη τοῦ Α. Φωτιάδου πού ἀσχολείται διεξόδικά μέτην καταγωγή τοῦ θεάτρου Σκιών, τήν ιστορική του ἔξελιξη, τήν κοινωνιολογία, τίς ἐπιβώσεις τοῦ Καραγκιόζη και τής ἐπιδράσεις του στής σημερινές τέχνες. Εκτός ἀπό τήν μελέτη, δημοσιεύονται πολλά στοι-